

BP ADAM LEPA
Łódź

LOGOSFERA A WIĘZI SPOŁECZNE

WSTĘP

Więzi społeczne stanowią fundament istnienia i funkcjonowania grupy. Są wszak międzyludzkimi powiązaniem roszczeniowo-powinnościowymi, trwałymi i permanentnymi¹. Dlatego szczególną wagę mają te zjawiska, które mogą się stać czynnikiem pozytywnie wpływającym na powstawanie i wzmacnianie więzi społecznych. Jednym z takich zjawisk jest logosfera, czyli środowisko słowa.

W artykule formułowana jest odpowiedź na pytanie, jaką rolę może spełnić logosfera w budowaniu więzi społecznych. O sile oddziaływania logosfery decyduje zasadniczo rodzaj środowiska, jakie ona współtworzy. Najczęściej spotyka się logosferę o znamionach środowiska wychowawczego, opartego na działaniu spontanicznym i nieplanowanym. Gdy zaś spełnione są pewne warunki i logosfera staje się środowiskiem pedagogicznym, a więc zorganizowanym przez jej uczestników, wtedy bogactwo składników, jakimi wtedy ona dysponuje, wpływa pozytywnie na więzi społeczne, może je pogłębić i utrwalić.

Wypowiedź niniejsza składa się z dwóch części. Pierwsza prezentuje najważniejsze składniki środowiska słowa (logosfery). W części drugiej analizuje się wymienione składniki pod kątem ich udziału w budowaniu więzi społecznych.

Należy podkreślić, że podjęty problem wymaga pogłębionej refleksji i przeprowadzenia szerzej zakrojonych badań (np. w odniesieniu do środowiska rodziny, szkoły, domu dziecka, parafii itp.).

I. LOGOSFERA JAKO ŚRODOWISKA SŁOWA

1. Etymologicznie biorąc termin „logosfera” znaczy „środowisko słowa”. W języku greckim: *logos* oznacza „słowo”, a *sfaira* – „środowisko”².

¹ K. Bolesta-Kukielka, *Socjologia ogólna*, Warszawa 2003, s. 120 ns.; por. D. Pacelli, *La conoscenza dei media nella prospettiva sociologica*, Roma 2002, s. 50–62.

² A. Lepa, *Funkcja logosfery w wychowywaniu do mediów*, Łódź 2006.

W znaczeniu szerokim logosfera oznacza całą warstwę słowa w środowisku społecznym człowieka – wszędzie tam, gdzie on przebywa (mieszka, pracuje, uczy się, odpoczywa). Przy czym sam człowiek nie podejmuje wtedy żadnych zabiegów w odniesieniu do słowa (aby je np. eksponować, wzmocnić).

W sensie ścisłym logosfera jest specyficznym środowiskiem społecznym, w którym w szczególny sposób oddziałuje na człowieka słowo, traktowane przez niego na zasadzie swoistego prymatu w środowisku i w relacjach międzyludzkich. Jest to zorganizowane środowisko słowa.

Logosferę jako zorganizowane środowisko słowa można sobie wyobrazić w obrębie graficznego ujęcia mediosfery człowieka, która zawiera najważniejsze warstwy wpływu mediów: ikonosferę (środowisko obrazu), sonosferę (środowisko dźwięku), galenosferę (środowisko ciszy) i właśnie logosferę. Gdy logosfera jest zorganizowana (z wypracowanym prymatem słowa), wtedy w ujęciu graficznym mediosfery zajmuje ona szczególne miejsce. Dzięki swojej dynamice i odpowiednio kanalizowanej aktywności zdolna jest wpływać na pozostałe warstwy mediosfery. Należy tu nadmienić, że prezentowana logosfera człowieka nie jest pełna, ponieważ nie obejmuje funkcjonowania słowa spoza sfery mediów (np. bezpośrednich rozmów, wspólnej modlitwy, głośnej lektury). Jest to logosfera będąca liczącym się fragmentem mediosfery. Aby uzyskać pełny obraz zorganizowanej logosfery człowieka, należy uwzględnić również te wszystkie jej składniki, które funkcjonują poza mediosferą jednostki. Ważną rolę spełniają tam dwa pola aktywności jednostki – jej życie kulturalne oraz realizowane interakcje, które nakładają się na siebie i wzajemnie intensyfikują.

W strukturze logosfery znajdują się składniki statyczne i składniki dynamiczne. Pierwsze z nich nie wykazują znamion aktywności. Są to np.: biblioteka domowa, taśmoteka z nagraniami poezji, napisy zawarte w treści plakatów czy gazetek ściennych.

Z kolei dynamiczne składniki logosfery wiążą się ściśle z aktywnością człowieka w dziedzinie słowa³. Sam człowiek zaś jest w logosferze składnikiem najważniejszym. Wśród dynamicznych składników logosfery wyróżnia się: żywe słowo w dialogu z drugim człowiekiem, lektury prywatne i wspólne, bezpośrednie spotkania z mistrzami słowa, modlitwę (prywatną i wspólną), słowo odbierane z mediów i ciszę.

2. Funkcjonowanie logosfery wyraża się w jej podstawowych właściwościach. Są to: prymat słowa, dialogiczność logosfery oraz jej środowiskowy charakter.

P r y m a t s ł o w a jest najbardziej specyficzną właściwością logosfery. Polega on na tym, że w danym środowisku przez poszczególne osoby słowo stawiane jest na pierwszym miejscu. W hierarchii składników środowiska społecz-

³ Ch. Méron, J.J. Maga, *Le défi lecture*, Lyon 1998, s. 129–148; Ph. Breton, *Éloge de la parole*, Paris 2003, s. 48–62; Ch. Horellou-Lafarge, M. Segré, *Sociologie de la lecture*, Paris 2003, s. 93–111.

nego jednostki zajmuje zawsze naczelne miejsce – przed obrazem, muzyką, różnymi formami rozrywki.

Osobom, które organizują środowisko słowa, towarzyszy świadomość, że słowo dlatego wykazuje tak wysoką rangę w ich środowisku społecznym, że jest ono podstawą prowadzonego przez nich dialogu, budowania wspólnoty oraz ich rozwoju umysłowego.

Inną podstawową właściwością logosfery jest jej *d i a l o g i c z n o ś ć*. Jak wskazuje nazwa, oparta jest na dialogu prowadzonym przez poszczególne osoby ze środowiska słowa. Podstawą dialogu jest zawsze słowo. Wśród różnorodnych form dialogu, należy wyróżnić: konwersację, wspólną dyskusję, dialog z mediami, teatr słowa (w rodzinie i szkole), dialog z Bogiem, a także zachowania niewerbalne jednostki. Ponadto logosfera staje się środowiskiem bogatym w narrację, która ubogaca dialog⁴.

Trzecią wreszcie właściwością logosfery jest jej *c h a r a k t e r ś r o d o - w i s k o w y*. Charakter ten rozstrzyga o skuteczności w oddziaływaniu logosfery. Okolicznością, która decydująco wpływa na funkcjonowanie logosfery jako środowiska słowa jest fakt, że stała się ona środowiskiem zorganizowanym. W pedagogice mesologicznej rozróżnia się między „środowiskiem pedagogicznym” a „środowiskiem wychowawczym”⁵. To pierwsze, jako zorganizowane przez jego uczestników, jest szczególnie pożyteczne dla pedagogii. Samo organizowanie środowiska wpływa pozytywnie na rozwój osobowości jego współtwórców.

Logosfera zatem wykazuje szczególną skuteczność w swoim oddziaływaniu na osoby uczestniczące w danym środowisku słowa oraz na poszczególne składniki jego struktury.

II. ŚRODOWISKO SŁOWA A WIĘZI ŚRODOWISKA

1. Więź społeczna między osobami powstaje w następstwie styczności przestrzennej, która może być bezpośrednia (twarzą w twarz) albo pośrednia (np. za pośrednictwem medium masowego). Gdy spełniane są odpowiednie warunki (cechy osobowe, wygląd zewnętrzny, kultura bycia), kontakt o charakterze styczności przestrzennej może się przenieść w styczność społeczną⁶.

Kolejne etapy prowadzące do więzi społecznej to: wzajemne oddziaływanie (interakcja, dwustronność wpływania na siebie), działanie społeczne (prowadzące do określonej reakcji osoby) i stosunki społeczne.

⁴ C. Kerbrat-Orecchioni, *La conversation*, Paris 1996; F. Mazière, *L'analyse du discours*, Paris 2005.

⁵ R. Zaniewski, *Les théories des milieux et la pédagogie mésologique*, Tournai 1952.

⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963, s. 90 ns.

Platformą stosunku społecznego może być jakiś przedmiot, wspólny interes, poglądy, zainteresowania itp.

Stosunki społeczne są istotną formą więzi społecznej. Pełnią rolę spoiwa zapewniającego trwałość i spójność grupy. Jednakże nie każdy stosunek społeczny nazwać można więzią społeczną. Wiąż bowiem wykazuje zawsze charakter permanentny. Zatem kontakty międzyludzkie zachodzące zdarzeniowo nie są więziami społecznymi (np. kontakt z kasjerką).

Więzi społeczne dzięki charakterowi permanentnemu w sposób trwały funkcjonują między ludźmi siecią wzajemnych i uprawomocnionych roszczeń i zobowiązań. Zarówno wzajemne zobowiązania, jak i roszczenia w obrębie więzi społecznych jednostka opiera na poczuciu społecznej przynależności oraz na moralnych imperatywach (imperatyw wspólnoty duchowej, solidarności, lojalności, honoru itp.).

W kontekście więzi społecznych zwraca się uwagę na zjawiska i mechanizmy, które albo potęgują trwałość tych więzi, albo też prowadzą do ich anomii (dezintegracji)⁷. W obecnej wypowiedzi rozpatrywana jest logosfera jako czynnik budujący i wzmacniający więzi społeczne. Przy czym punktem odniesienia nie jest tu logosfera konkretnego środowiska społecznego, np. logosfera rodziny, szkoły czy internatu, lecz „logosfera człowieka” – logosfera w sensie ścisłym jako zorganizowanego środowiska słowa.

2. Podjęty w artykule problem należy rozpatrzyć w świetle dwóch podstawowych funkcji, jakie wykazuje w swoim działaniu zorganizowana logosfera. Są to: funkcja ochronna i funkcja integracyjna.

F u n k c j a o c h r o n n a odnosi się do negatywnych wpływów mediów na osoby w danym środowisku społecznym. Wpływy te wykazują różny charakter. Jedne z nich np. są przejawem dominacji obrazu, inne prowadzą do marginalizacji słowa, jeszcze inne powodują stan uzależnienia jednostki od mediów, czy poprzez różne techniki wprowadzają ją w odległe stany iluzji (manipulacja, mit, kamuflaż). Działania tego typu mogą osłabić więzi społeczne człowieka. Widać to najwyraźniej w rodzinie, gdzie telewizor na dobre już wypiera kontakty międzyludzkie domowników – zarówno wewnętrzne, jak i z osobami z zewnątrz. Ostatnio autorzy przestrzegają, że zagrożeniem więzi społecznych może być Internet⁸.

Biorąc pod uwagę podstawowe właściwości logosfery, tj. prymat słowa, dialogiczność i charakter środowiskowy, należy stwierdzić, że jest ona zdolna uchronić

⁷ J. Kulpińska, *Człowiek jako istota społeczna*, w: *Socjologia. Problemy podstawowe*, red. Z. Krawczyk, Warszawa 1991; E. Maigret, *Sociologie de la communication et des médias*, Paris 2004.

⁸ Np. Ph. Breton, *Le culte de l'Internet. Une menace pour le lien social?* Paris 2000.

uczestników swojego środowiska przed zagrożeniami płynącymi ze strony mediów. Pośrednio zaś logosfera chroni więzi społeczne przed dezintegracją⁹.

Zorganizowana logosfera, poprzez prymat słowa albo neutralizuje dominację obrazu, albo ją eliminuje zupełnie. Wszak słowo ma wysoką rangę w logosferze zorganizowanej. Stawiane jest przez poszczególne osoby na pierwszym miejscu – przed obrazem, dźwiękiem (muzyką) itp. Prymat słowa wspierany jest dialogicznością środowiska słowa, dzięki której w stosunkach międzyludzkich wysuwa się na plan pierwszy dialog ze wszystkimi jego odniesieniami i formami. Z kolei charakter środowiskowy logosfery sprawia, że poszczególne jej składniki (statyczne i dynamiczne) oddziałują na osobowość poszczególnych osób ze wzmożoną siłą. Dlatego w takim środowisku (logosfery zorganizowanej) praktycznie nie dochodzą do głosu takie zjawiska, jak postawa uzależnienia od mediów, postawa makiawelizmu, czy tym bardziej postawa automanipulacji.

Logosfera zorganizowana realizuje również funkcję integracyjną. Oznacza to, że zdolna jest pozytywnie oddziaływać na więzi społeczne osób, które tworzą dane środowisko. Również w odniesieniu do tej funkcji należy wziąć pod uwagę wspomniane już podstawowe właściwości logosfery.

Słowo niejako z natury swojej, gdy jest w sposób właściwy używane, wykazuje integrujący wpływ na jednostkę i grupę¹⁰. Jego rola potęguje się w środowisku społecznym, gdy uzyskuje w nim rangę prymatu. W sposób szczególny staje się wtedy środkiem komunikowania międzyludzkiego. Jest też przedmiotem wspólnej troski osób ze środowiska, aby posługiwanie się nim wiązało się zawsze z kulturą. Pociąga to za sobą wspólne działania tych osób, aby wyeliminować słowa brzydkie i wulgarne.

Z kolei cisza, integralny składnik logosfery zorganizowanej, pozwala wypowiedziane słowa pogłębić i bardziej świadomie je przeżywać. Wszak słowo karmi się ciszą. Medytacja, zwłaszcza gdy jest regularna, przyczynia się do pogłębienia postawy kompromisu oraz do łagodzenia konfliktów.

Położenie nacisku na słowo i jego wartość przyczynia się także do łatwiejszego rozumienia czytanych tekstów. Podkreśla się, że teksty czytane „na głos” wykazują charakter wspólnototwórczy¹¹.

3. Wyjątkową siłę wykazuje logosfera w różnych formach dialogu¹². Szczególnie w sytuacji, gdy jest to dialog bezpośredni (*face to face*). Gdy odbywa się w atmosferze życzliwości, funkcjonuje wraz z całą otoczką emocji i oddziały-

⁹ Z. Sareło, *Mass media – źródłem dezintegracji tożsamości osoby*, „Communio”, 1995, nr 6, s. 39–43.

¹⁰ T. Paszkowska, *Integracyjna rola słowa*, Lublin 2000; A. Zwoliński, *Słowo w relacjach społecznych*, Kraków 2003.

¹¹ G. Chauveau, *Comment l'enfant devient lecteur. Pour une psychologie cognitive et culturelle de la lecture*, Paris 1997.

¹² J.M. Cotteret, *La magie du discours*, Paris 2000, s. 119–140; por. R.L. Howe, *Il miracolo del dialogo*, Roma 1996, s. 11–25.

wania pozawerbalnego. To właśnie w dialogu wyrażone są dwie główne postawy, niezbędne do umocnienia więzi społecznych: postawa oczekiwanych roszczeń oraz postawa ustalonych zobowiązań. Również w dialogu wzajemnym postawy te są egzekwowane. Stanowią więc czynnik kontrolny i zabezpieczający przed dezintegracją więzi społecznych. Środkiem, który w prowadzonym dialogu w stopniu szczególnym pogłębia więzi społeczne, jest wspomniana już narracja¹³. Płynie to z faktu, że narracja jest zawsze kierowana do drugiego człowieka, dlatego uwzględnia jego potrzeby i oczekiwania. Jest ona dzieleniem się przez opowiadającego przeżywaną rzeczywistością, jest też płaszczyzną, na której ujawnia się najbardziej osobiste sprawy i problemy. Narracja nie tylko rozwija umysłowo narratora, lecz również ubogaca rozmówcę i pogłębia więzi międzyosobowe w środowisku.

W dialogu też rozładowywane są różne napięcia, uprzedzenia, konflikty, w szczególności te, które są następstwem „dyktatury emocji”¹⁴.

Należy podkreślić, że wywieranie pozytywnego wpływu na więzi społeczne zarówno ze strony prymatu słowa, jak i ze strony dialogu, zostaje zwielokrotnione dzięki środowiskowemu charakterowi logosfery. To właśnie dzięki niemu, poszczególne składniki środowiska oddziałują na psychikę przez długi czas i w identyczny sposób. Zapewnia to wywieranym wpływom dużą skuteczność. Odnosi się to również do tych działań, których przedmiotem i celem są więzi społeczne osób uczestniczących w logosferze.

4. Na koniec należy stwierdzić, że logosfera, będąca przede wszystkim realizacją prymatu słowa ze wszystkimi jej konsekwencjami, uwrażliwia osoby z własnego środowiska również na fakt manipulatorskiego wykorzystywania słowa. Dziś coraz wyraźniej wskazuje się na słowo jako narzędzie manipulowania¹⁵. Zjawisko to występuje nie tylko w prasie drukowanej i w tradycyjnych programach radiowych i telewizyjnych. Manipulacja słowem jest najskuteczniejsza w interaktywnym radiu i telewizji. Dużą siłą oddziaływania wykazują również rozmowy przeprowadzane w mediach z zastosowaniem technik manipulatorskich. Bezkrytyczne przyjmowanie takich treści przyczynia się do zniekształcenia obrazu świata, człowieka, rodziny, stosunków międzyludzkich itp. Przed takim zagrożeniem przestrzegają obecnie medioznawcy, pedagodzy, moralisci. W 1991 r. w Olsztynie mówił o tym Jan Paweł II. Apelując o odpowiedzialność za słowo, stwierdził Papież-Polak, że pewne słowa, które w rzeczywistości stanowią dla

¹³ J. Trzebiński, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, w: *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk 2002, s. 17–42; E. Griffin, *Podstawy komunikacji społecznej*, tłum. z ang., Gdańsk 2003, s. 325–337; J. Gumperz, *Engager la conversation*, Paris 2005, s. 7–26.

¹⁴ X. Couture, *La dictature de l'émotion*, Paris 2005, s. 29–60.

¹⁵ Zob. np. Ph. Breton, *La parole manipulée*, Paris 2000; M. Pergnier, *La désinformation par les mots*, Monaco 2004.

człowieka zło, „mogą być tak podawane, tak preparowane, żeby zrobić wrażenie, że są dobrem”. I dodał natychmiast: „To się nazywa manipulacja”¹⁶.

Logosfera zorganizowana prowadzi do krytycznej oceny wysłuchiowanych i odczytywanych słów. Zdolna jest więc do uruchomienia właściwych reakcji jej uczestników wobec słów będących nośnikami manipulacji. Logosfera nie jest więc właściwą glebą dla słowa zmanipulowanego, również w ramach tzw. małej manipulacji, które w stopniu wyjątkowym szkodzi więziom społecznym w każdej grupie¹⁷. Także nachalna perswazja, prowadząca w pewnych postaciach do konfliktów międzyludzkich, może być odpowiednio łagodzona przez klimat logosfery, będący następstwem prymatu słowa¹⁸.

PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiony został zarys problematyki. Wymaga on dalszych przemyśleń i analiz badawczych. Już teraz jednak może inspirować do podjęcia nowych problemów naukowych. Jednym z nich jest pytanie o losy tych postaw, które wykazują wyjątkowy wpływ na więzi społeczne – pozytywny albo negatywny. Z pozytywnych postaw wymienić można przykładowo empatię, a z negatywnych – makiawelizm. Biorąc pod uwagę charakter zorganizowanej logosfery, należy pytać np. na ile może ona chronić osoby z konkretnego środowiska (rodziny, szkoły, domu dziecka itp.) przed makiawelizmem, a na ile zdolna byłaby rozwijać w nich postawę empatii. Przy czym miarodajna odpowiedź mogłaby być uzyskana na podstawie badań empirycznych.

Z przedstawionych refleksji wynika, że zorganizowana logosfera w dużym stopniu może się przyczynić do pogłębienia więzi społecznych, łączących uczestników środowiska słowa. Najważniejsze narzędzia w realizowaniu tego celu to budowanie środowiska na prymacie słowa, bogata sfera dialogiczności z dialogiem inpersonalnym i z narracją oraz charakter środowiskowy struktury logosfery, w której nie ma składników bez znaczenia, a każdy z nich oddziałuje na jednostkę długo i z właściwą sobie regularnością.

Zorganizowana logosfera jest więc poważnym zapleczem środowiskowym dla jednostki, która ma ambicję osiągnięcia wysokiego poziomu życia intelektualnego i moralnego, budowanego na prawidłowo realizowanych więziach społecznych.

Należy wyrazić nadzieję, że powszechna znajomość logosfery oraz jej mechanizmów, przyczyni się w społeczeństwie do zrozumienia nieznanymi zjawisk i skomplikowanych problemów. Stanie się też pomocą w formułowaniu wiarygodnych opinii i kształtowaniu dojrzałych postaw.

¹⁶ Jan Paweł II, *Wielka praca nad mową*, „L'Osservatore Romano”, 1991, nr 5 (wyd. polskie).

¹⁷ A. Lepa, *Świat manipulacji*, Częstochowa 1997, s. 39 ns.

¹⁸ J. Borg, *Persuasion. The Art of Influencing People*, New York 2004, s. 49–70.

LOGOSPHERE AND SOCIAL BONDS

Summary

This paper demonstrates the role of logosphere in strengthening social bonds. In a broader sense logosphere is the layer of the word in human environment, both within mediosphere and outside it. It occurs in symbiosis with the remaining environment layers, i.e. iconosphere, sonosphere, and galenosphere (the layer of silence).

In a narrower meaning logosphere occurs when it is organized by the people who form it (family, school, orphanage, etc.). The basic properties of such logosphere involve: the primacy of the word, dialogicity, and its environmental character. Reflection on these properties leads to a conclusion that their functioning contributes to the enhancement of social bonds linking the participants of logosphere.

Słowa kluczowe: mass media, logosfera